

Dalia Šiukštienė*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Rusijos ekonominė sistema: modifikuotas korporacinės valstybės modelis

Šiame straipsnyje autorė remiasi teorine prielaida, kad, stiprėjant tarptautinės ekonominės tvarkos politizacijai ir politinei konkurencijai, vyriausybėms vis labiau kišantis į prekybos, pinigų ir gamybos sritis, kartelizacijos, eksporto ribojimo ar skatinimo ir panašūs sprendimai tampa svarbiausiais mechanizmais dalijantis rinkas. Pavyzdžiu imama Rusija ir parodoma, kaip ekonominiai ištekčiai lemia valstybės strateginę ir diplomatinę galią. Aptariama, kaip posovietinėse ekonomikose atsiradęs ypatingas faktorius - politinių lyderių siekis vienaip ar kitaip pakreipti valstybės ekonomikos reikalus dėl savo pačių pozicijų stabilumo ir finansinio palaikymo garantijų, asmeninių turtinių interesų ar sau artimų žmonių gerovės – veikia šiandieninės Rusijos ekonominę sistemą ir jos vystymosi tendencijas.

Išvadas

Vienu pirmųjų bandymų išnagrinėti ekonomikos įtaką užsienio politikos transformacijoms, atkreipiant dėmesį ne tik į valstybę, bet ir kitus santykių dalyvius ir taip vertinti pokyčius šiandieniniame pasaulyje, vadintinas 1970 m. pasirodęs Suzanos Strange straipsnis „Tarptautinė politinė ekonomija ir tarptautinė politika: abipusio nepaisymo atvejis“¹. Britų akademinės minties atstovė S. Strange, moderniosios tarptautinės politinės ekonomijos studijoms paskyrusi per 30 savo gyvenimo metų, kėlė klausimą, kas gi iš tikrųjų yra atsakingas už pasaulio ekonomiką, ir teigė, jog tai „ne tik vyriausybės, bet ir stambūs verslas, narkotikų baronai, draudikai, apskaitininkai ir tarptautiniai biurokratai – visi išibrovėliai į vadinamąjį valstybės suverenumą“². Vėlesniuose akademinuose tyrinėjimuose, ypač šiuolaikinėse integracijos studijose buvo pradėta stebėti ekonominių interesų grupių ir biurokratinių institucijų įtaka tarpvalstybiniais santykiams, vertinti ir prognozuoti manipuliavimą ekonominėmis priemonėmis siekiant politinių tikslų.

Tradicinis požiūris į bet kurios valstybės vykdomą užsienio ir vidaus politiką paprastai iškelia politinės valdžios sprendimų viršenybę prieš

* Dalia Šiukštienė – ekonomistė, Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros lektorė. Adresas: Šilo 5a, 10322 Vilnius, tel.8-5-2103569, el. paštas: d.siukstiene@delfi.lt.

¹ Strange S., „International Economics and International Relations: A Case for Mutual Neglect“, *International Affairs* Vol. 46, No. 2, 1970, p. 304–315.

² Strange S., *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 14.

ekonomikos dalyvių sprendimus. Tačiau alternatyva, kuri verčia valstybių vadovus rinktis „sviestą (gyventojų gerovės faktorius) ar patrankas (šalies saugumo arba gynybinės galios faktorius)“³, XX a. pabaigoje tapo pernelyg paprasta – globalioms tendencijoms darant įtaką pasaulio ūkiui, ypač į jį išiliejus posovietinėms ekonomikoms, atsirado ypatingas faktorius – politinių lyderių siekis vienaip ar kitaip pakreipti valstybės ekonomikos reikalus dėl savo pačių pozicijų stabilumo ir finansinio palaikymo garantijų, asmeninių turtinių interesų ar sau artimų žmonių gerovės. Pastaruoju dešimtmečiu vis dažniau pripažįstamas ir naujas tarpvalstybinis aspektas: nuolat griežtėjantys aplinkosaugos reikalavimai stimuliuoja vis didesnę švaraus kuro - gamtinių dujų – poreikį, modernėjančios technologijos ir vartotojų aukštesnei gyvenimo kokybės siekis lemia vis didesnę naftos produktų poreikį. O nuolatinis ekonominės, ypač energetinės ir infrastruktūrinės tarpusavio priklausomybės augimas bendroje europinėje erdvėje iškelia natūralų Rusijos konkurencingumą, verčia atsižvelgti į šios valstybės vietinių kuro-energetinio komplekso įmonių veiklą ir jų įtaką tarptautinėje arenoje.

Vis akivaizdesnė yra Rusijos politinių institutų transformacija: pirmaisiais posovietinio laikotarpio metais valstybė su daugybe partijų gyveno „nuo rinkimų iki rinkimų“, o dabartinė politinė sistema smarkiai sugriežtėjo, tendencingas valdančios partijos siekis formaliomis ir neformaliomis priemonėmis išblaškyti partinę sistemą, opozicines partijas, kaip politikos institutus, visiškai sumenkino⁴ jų įtaką valstybės ekonominiuose ir politiniuose reikaluose. Rusijos analitikai jau plačiai šneka apie korporacinės valstybės⁵ gimimo tendencijas, šio reiškinio požymiais nurodydami stambiojo verslo ir biurokratijos susiliejamą, vienpartinės sistemos atkūrimo siekius. Dažnai bandoma Rusijoje vykstančius procesus pateisinti tokiais pasaulyje žinomais pavyzdžiais, kaip Japonijos, Taivano ar Pietų Korėjos atvejai, kai itin korporatyvios valstybės, keldamos sau tikslą išsikovoti reikšmingas pozicijas pasaulio rinkose, integravosi į pasaulio ekonomiką industriniais ir technologiniais nacionalinių ekonomikų pasiekimais, o sėkmingai reformavusios savo ekonomikas laipsniškai suformavo ir demokratines visuomenes.

Šiandieninė Rusija aiškiai demonstruoja siekį tapti didele valstybe plėsdama kuro-energetikos sektorių ir jo produkcijos eksportą: pirmąjį 2006 m. ketvirtį kuro-energetinių žaliavų eksportas pasiekė rekordinį lygį Rusijos istorijoje – 71,1 proc. viso valstybės eksporto. Kaip rodo industrinių valstybių vystymosi kelias, tokios krypties ekonominė politika niekada neužtikrino ilgalaikio ekonomikos kilimo. Nors Rusijoje oficialiai deklaruojama nuostata riboti

³ Kirshner J., „Political Economy in Security Studies After the Cold War“ in *Review of International Political Economy* Vol. 5, No. 1, 1998, p. 64.

⁴ 2005 m. gruodžio mėn. apklausos duomenimis, daugiau kaip pusė Rusijos gyventojų būtų patenkinti vienpartine ar dviejų partijų sistema, o 27 proc. situacijoje, kuomet egzistuoja kitos partijos, nemato jokios prasmės (šalt.: *Эксперт Урал* No. 21 (238), 5 июня 2006).

⁵ Lot. *corporatio* – susivienijimas; atsirado bendrosios kapitalizmo krizės aplinkoje po I pasaulinio karo; tikslas – užmaskuoti monopolistinio kapitalo diktatūrą ir sukurti valstybėje bendradarbiavimo ir interesų harmonijos iliuziją; tokiomis valstybėmis buvo pasiskelbusios fašistinė Italija ir Portugalija.

užsienio investicijas⁶, vertybinių popierių ir fondų biržų naujienos rodo, kad Rusijos energetikos sektorius yra geidžiamiausias sandorių objektas, o didžiausi investicinio kapitalo srautai tebeplaukia per Liuksemburge registruotas bendroves. Rusijos Prezidentas ir jo administracijos vadovas Vladislavas Surkovas dažnai deklaruoja būtinybę efektyviomis priemonėmis atsikratyti posovietinės biurokratijos, pakeičiant ją šiuolaikiškai mąstančiais ir dinamiškais žmonėmis, tačiau tie patys vadovai, kviesdami išsaugoti dominuojančias „vieningos Rusijos“ pozicijas dar 10 - 15 metų, Rusijos ekonomiką gramzdina į monopolizmo ir nekonkurentiškumo liūną, versdami ją veikti vis neefektyviau.

1. Rinkos ar valstybės logika?

Teoriniu lygmeniu ekonomika gali būti apibrėžiama kaip turto, arba gėrybių, gaminimo, paskirstymo ir vartojimo sistema, o politika – kaip taisyklių ir institucijų, reguliuojančių socialinius ir ekonominius santykius, visuma⁷. Tyrinėjant šių dviejų veiksnių sąveiką konkrečioje valstybėje tarptautinės ir pasaulinės aplinkos fone, paprastai pasirenkamas vienas iš būdų – remtis prielaida, kad ekonominiai valstybės ištekliai lemia jos strateginę ir diplomatinę galią, ar atvirkščiai – tyrinėti politinių veiksnių įtaką ekonominiams sprendimams ir rezultatams. Rusijos atveju racionali būtų pirmoji prielaida, kad būtent bendrojo vidaus produkto dydis ir struktūra, šalies gamtinių išteklių kiekis ir struktūra bei prekybos balansas formuoja socialinius ekonominius ir politinius reiškinius valstybėje, tačiau akivaizdu ir tai, kad vykdoma užsienio ekonominė politika tėra Rusijos vidaus politikos priemonė.

Į klausimą, kur link eina šiandieninė Rusija, vienareikšmiškai atsakyti nebando nei pačios Rusijos, nei užsienio analitikai. Andrejus Ilarionovas, buvęs Vladimiro Putino patarėjas, viešuose pasisakymuose teigia, kad Rusijos, kurios rodikliai jau ketverius metus blogėja visose svarbiausiose ekonomikos srityse, laukia ekonomikos augimo sulėtėjimas, todėl tam tikru metu valstybei gresia su ekonomikos stagnacija⁸.

Pasaulio dienraščiuose mirgant antraštėms apie didėjančius nesutarimus dėl energetikos politikos Europoje, apie prasidedantį agresyvios Rusijos politikos atgimimą, kuriam pagrindą suteikia didelės naftos kainos pasaulinėje rinkoje, ryškėja ir Kremliaus vadovų įsitikinimas, jog dėl beveik neišsemiamų energijos išteklių jie privers Vakarų valstybes nuolaidžiauti bet kokiaje srityje. Rusijos demokratai teigia, „jog kad ir ką bedarytų Kremlius, Vakarai tik paplekšnos Putinui per petį ir pasirašys kokį nors jiems patiems

⁶ Prezidentas Putinas dar 2005 m. balandį savo metiniame pranešime kalbėjo apie būtinybę juridškai apriboti užsieniečių dalyvavimą Rusijos saugumui ir nepriklausomybei svarbiuose objektuose, Rusijoje galiojantys įstatymai riboja investicijas 39 strateginėse srityse.

⁷ Frieden J. A., Lake D. A., eds., *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth*, New York: St. Martin's Press, 1991, p.1.

⁸ „Kremliuje galandami energetinio ginklo ašmenys“, *Lietuvos rytas*, 2006 m. gegužės 13 d.

naudingą kontraktą⁹. Rusijos Prezidentas ne kartą viešai smerkė tarptautinės bendrijos veiksmus dėl Šiaurės Europos dujotiekio ir Rusijos gamtinių dujų monopolininkės AB „Gazprom“ ketinimų plėtoti savo veiklą Europoje, vadinamas juos Vakarų puolimu prieš Rusijos siekį perimti svarbų vaidmenį pasaulio energetikos rinkoje. Pačios dujų milžinės atstovai nedviprasmiškai demonstravo didėjančią korporacijos įtaką tokiais pasisakymais: „Europai teks pakovoti dėl didesnio gamtinių dujų importo iš Rusijos. [...] Kita vertus, mes spręsimė, kur nukreipti naujus dujų eksporto srautus: esame pasirengę patenkinti didėjančią dujų paklausą Europoje, tačiau tuomet neišvengiamai turi didėti ir mūsų svoris Europos krepšelyje“¹⁰.

2006 m. įvykiai, susiję su visame pasaulyje smarkiai augančiu gamtinių dujų poreikiu ir Rusijos galimybe vienašališkai nutraukti ar atnaujinti jų tiekimą¹¹, priminė apie dabartinio Rusijos Prezidento Putino, jam būnant nežymiu asmeniu politikoje, mintį, jog Rusijos „buvusios galybės atkūrimą“ lemia galimybė tapti svarbiausiu energetinių žaliavų tiekėju tiek industrinėms, tiek besivystančioms valstybėms¹². O perėmęs valstybės vadovavimą pirmaisiais savo sprendimais jis užgniaužė Kremliuje dirbusių liberalų pastangas apriboti AB „Gazprom“ įtaką šalies vidaus rinkoje. Dar daugiau – savo veiklos pradžioje pasirūpino, kad visose koncerno valdymo grandyse dirbtų jam lojalūs žmonės. Dabartinėje grupės „Gazprom“ stebėtojų taryboje, priimančioje strateginius sprendimus, dirba pirmasis RF Vyriausybės vadovo pavaduotojas, RF Ekonomikos ir prekybos ministras, Pramonės ir energetikos ministras, ypatingųjų pavedimų URM ambasadorius¹³. Iš vienos pusės tai reiškia milžiniškas individualiasiantįjamas už metų rezultatus, iš kitos – galimybę atskirų valstybės institucijų biurokratus per ministrų galias pajungti privatiems kompanijos savininkų interesams. Todėl per 2005 m. AB „Gazprom“ akcijos vertė padidėjus 2,5 karto, pasak Valdybos pirmininko Aleksejaus Millerio, bendrovė pagal kapitalizacijos rodiklį stipriai išitvirtino tarp pasaulio energetikos lyderių. Kaip teigia vadovas, vyksta globali konkurencija siekiant užvaldyti pasaulio kuro energetinius išteklius, todėl tik tie gamintojai, kurie priklauso valstybei ar yra visapusiškai valstybės palaikomi, gali išsikovoti dominuojančias pozicijas tarptautinėse rinkose. 2006 m. birželį pateiktame

⁹ Norkus A., „Rusijos valdovai surado patikimą skydą nuo kritikos strėlių“, *Lietuvos rytas*, 2006 m. gegužės 13 d.

¹⁰ „Lietuvos ryto“ informacija pagal „Reuters“ pranešimą“, *Lietuvos rytas*, 2006 m. gegužės 4 d.

¹¹ Pirmąją 2006 m. dieną Rusija nutraukė dujų tiekimą Ukrainai, per kurios teritoriją einančiu vamzdynu dujos pasiekia ir V. Europos valstybes, kiek vėliau dėl neaiškios kilmės sprogimo vamzdyne dujų tiekimas nutrūko Gruzijai; rinkimų išvakarėse susidūrė su galimu kuro deficitu ar smarkiu jų kainų augimu, Ukrainos vadovai sutiko Rusijai perleisti teises į dalį vamzdyno savo valstybės teritorijoje, perduodami ją labai painios tarptautinės struktūros tinklui, kurio viršūnėje yra Šveicarijoje registruota firma „РосУкрЭнерго“; jos 50 proc. akcijų paketo valdo Rusijos „Gazprom“, o 2004 m. iš dujų pardavimo uždirbusi 478 mln. JAV dol. ir kartais vadinama pinigų plovimo priedanga, dėl neaiškios verslo kilmės ir kitų jo savininkų sąrašo pateko į JAV teisingumo departamento tyrėjų akiratį.

¹² *Природный газ: вопросы энергетической и национальной безопасности*, <http://www.rambler.ru/db/news/html>, 2006 04 20.

¹³ *Годовое Общее собрание акционеров ОАО Газпром*, <http://www.gazprom.ru/article20289.shtml>, 2006 09 14.

bendrovės valdybos ataskaitiniame pranešime rašoma, jog tik valstybės ir komercinio mąstymo sąjunga, tik visų savos valstybės ir už jos ribų esančių energetinių išteklių „užkariavimo“ perspektyva skatina bendrovę imtis ilgalaikio planavimo. Todėl, pasak AB „Gazprom“ vadovo, pademonstravusi visus savo, kaip transnacionalinio giganto, privalumus, korporacija veiksmingai pasinaudojo ir visais jai naudingais nacionalinių valstybinių kompanijų aspektais¹⁴. Didžiuliu pasiekimu bendrovės veikloje laikoma tai, kad būtent valstybė 2005 m. tapo kontrolinio paketo savininke¹⁵, ir tikimasi ryškių pasiekimų tolesniame etape – vertikaliosios integracijos srityje¹⁶. Todėl iki 2008 m. ketinama dviem etapais reformuoti „Gazprom“ grupės veiklą, diversifikuojant iš dalies valdomų įmonių tinklą į profiline sektorius – dujų gavybos, naftos gavybos, dujų-naftos transportavimo ir pan., kurie būtų valdomi iš vieno centro, o 100 proc. jų įmonių akcinio kapitalo iki to laiko turėtų priklausyti „Gazprom“ grupei. Iki 2010 m. tikimasi tapti ir vienu pagrindinių pasaulio suskystintų dujų tiekėju – pirmoji tokios produkcijos partija 2005 m. pabaigoje buvo pristatyta Amerikos vartotojams. Tolesnes derybas su „pagrindiniais rinkos žaidėjais“, sudarant vidutinės trukmės sutartis, konkuruojant dėl galimybės „užkariauti tris stambiausias rinkas per ilgalaikius kontraktus“, ketinama patikėti valstybei – tik ji galinti atidaryti kompanijai bendrą „eksporto kanalą, kuriuo plauktų naftos produktų krepšelio kainų pagrindu įvertinta produkcija“¹⁷.

Pasaulio ekonomikos vystymasis įrodė, kad klausimas, ar privati, ar valstybinė nuosavybė turi dominuoti protingai besitvarkančioje valstybėje, pats savaime yra neteisingas, kildinamas iš tradicinio marksistinio-lenininio požiūrio. Priklausomai nuo tikslų ir uždavinių, kuriuos tam tikruose vystymosi etapuose būtina spręsti visuomenei, privačiam sektoriui suteikiama daugiau ar mažiau laisvės, o sprendimai nuolat koreguojami. Jei rinkos vystymosi logika reikalauja plėtoti ekonominę veiklą ten, kur ji yra našiausia ir duoda didžiausią pelną, tai valstybės logika yra kontroliuoti ekonominį augimą, kapitalo kaupimą perimti į savo rankas ir kontroliuoti, nukreipti tam tikra kryptimi, priverčiant tarnauti galingoms įtakos grupėms valstybės viduje¹⁸. Žinome, kad rinka ir mainai suvienija ekonomikos dalyvius, tačiau privalome vertinti ir tai, kad savininkiškumo dvasia ir turto kaupimo instinktas, susijungdamas su gamybos procesu, gali smarkiai keisti tiek šalies visuomenės, tiek tarptautinės bendruomenės

¹⁴ *Ten pat.*

¹⁵ 2005 m. birželio 16 d. „Gazprom“ už 7,2 mlrd. JAV dolerių sutiko perleisti Vyriausybei 10,7 proc. dydžio akcijų paketą. Pasak užsienio spaudos, Vyriausybė savo dalį siekė didinti iki 50 proc. ketindama vėliau, įtraukus jas į pagrindinį sąrašą Rusijos vertybinių popierių biržoje, parduoti vakarų investuotojams (kol akcijos nebuvo kotiruojamos biržoje, vakarų investuotojams buvo siūlomos tik kaip Amerikos depozitoriumo pakvitavimai) (šalt.: „Mixing oil, gas and politics“, *The Economist*, Jun 20th 2005).

¹⁶ Atsirado naujas pramoninis vienetas – „Gazprom neft“, kai už 13 mlrd. JAV dolerių „Gazprom“ 2005 m. spalį nusipirko 72,66 proc. AB „Sibneft“, siekdama tapti daugiaprofiline energetikos kompanija, kasmet perdirbančia iki 19,5 mln. tonų naftos; toliau dirbama vystant susintetinto skysto kuro gamybą; įsigyta 10 proc. strateginės reikšmės valstybinės elektros tiekimo įmonės Mosenergo akcijų.

¹⁷ Годовое, (note 13).

¹⁸ Heilbroner R. L., *The Nature and Logic of Capitalism*, New York: W. W. Norton, 1985, p. 94–95.

gyvavimo principus¹⁹. O Rusijoje vykstantys ekonominiai pokyčiai, jau senokai ardantys tarptautinį *status quo*, kelia vis naujų problemų tiek ekonomikos, tiek politikos srityje. Pavyzdžiui, Rusija nuo 2003 m. atsisako prisijungti prie Energetikos chartijos – ES dokumento, liberalizuojančio energijos išteklių sektorių, o daugiausia nesutarimų kelianti pozicija – tai Tranzito protokolas, kuriuo remdamasi Rusija privalo sudaryti galimybę Europos Sąjungai dujotiekiais gauti dujas iš Vidurinės Azijos. Kai Rusijos valstybinis bankas „Vneštorgbank“ įsigijo 5,02 proc. Europos aeronautikos ir gynybos pramonės koncerno EADS akcijų ir pareiškė pretenzijas į blokuojantį 25,1 proc. šio koncerno akcijų paketą, Vokietijos vadovai (Bavarijos Premjeras Edmundas Stoiberis) prakalbo apie tolimesnį užsienio investicijų ribojimą. Tačiau Rusijos Prezidentas Putinas į tokią reakciją atsiliepė su neslepiamu agresyvumu: „Rusai nevaikšto apsiginklavę kalašnikovais. Jie vaikšto su pinigais kišenėse ir aš patarčiau jums juos maloniai sutikti“²⁰.

Konjunktūrinė situacija, ekonominiai ir politiniai Rusijos sprendimai provokuoja prielaidą, kad valstybės ekonomika krypsta izoliavimosi nuo išorinio pasaulio kursu ir, valstybinei biurokratijai perduodama vis didesnes galimybes kontroliuoti prekių gamybą, paskirstymą ir kainas, kuria prielaidas sovietinės centralizuoto planavimo sistemos atgimimui. Realios rinkos ekonomikos ir išvystyto privataus gamybos sektoriaus nebuvimas, valdančiojo elito materialinis suinteresuotumas vis dažniau įgauna viršenybę prieš politinės kultūros, ekonominio požiūrio faktorius ir leidžia formuotis korporacinei valstybei.

Akademiniu lygmeniu gana daug samprotaujama tiek apie tradicinio korporacinės valstybės modelio, kuriame pati sąvoka „korporacinė valstybė“ iš seno siejama su autoritarine valdymo sistema, tiek ir apie neo-korporatyvizmo²¹ krizę. Priežastimi nurodoma globalizacija, didinanti darbo jėgos mobilumą, ir besivystančių šalių ekonominės įtakos pasaulio ūkyje didėjimas. Pati korporatyvizmo teorija leidžia aiškintis, kaip valstybė integruoja verslo ir darbo interesus, reikšmingiausiomis interesų grupėmis laikant aukščiausius pramonės vadovus, gamybos, žemės ūkio ir prekybos susivienijimus bei darbo sąjungas, kaip sprendimai apie ekonominę ir socialinę valstybės strategiją derinami tarp vyriausybės institucijų, verslo asociacijų ir profesinių sąjungų. Deja, realybėje vyriausybės kišimosi į sprendimus aktyvumas dažnai svyruoja tiek, kiek intensyviai siekiama dominuojančio ar kuriančio ir diktuojančio sprendimus lyderio vaidmens. Vyriausybė gali pasirinkti vieną oficialiai pripažįstamą organizacinę vienetą įrankiu, kuriuo „dorojasi“ su visuomenės dalyvavimu politiniuose

¹⁹ Craig G. A., *The Germans*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1982, p. 105-106.

²⁰ „Kanclerė atvėsinò Rusijos vadovo planus“ (pagal „Reuters“, Newsru.com“ ir Lietuvos ryto inf.), *Lietuvos rytas*, 2006 m. spalio 14 d.

²¹ Autorė vadovaujasi Philippe Schmitterio, Gerhardo Lehmbrocho, Peterio J. Katzensteino mintimis apie valstybėje būtinus trišalius susitarimus tarp piliečių sąjungų, privataus sektoriaus (kapitalo) ir vyriausybės. Tokie susitarimai turi lemti garbingą gamybinio augimo naudą (pelno) ekonomikoje paskirstymą tarp socialinių partnerių ir darbo užmokesčio lygio valdymą recesijos ar didelės infliacijos laikotarpiais. Manoma, kad tokie modeliai realiai gyvuoja tik labai gerai darbą organizuojančiose ir griežtą profesinių sąjungų hierarchinę struktūrą sukūrusiose mažose atviros ekonomikos valstybėse – Suomijoje, Švedijoje, Austrijoje, Norvegijoje, Airijoje, Nyderlanduose; tai leidžia valstybėms užtikrinti efektyvius nacionalinės ir globalios ekonomikos ryšius (šalt.: Schmitter P. C. and Lehmbroch G., (eds.), *Trends toward Corporatist Intermediation*, London, 1979.; Katzenstein P., *Small States in World Markets*, Ithaca, 1985).

sprendimuose, tuo iki minimumo sumažindama pilietinės visuomenės galias. Tokiu įrankiu gali tapti ne tik nacionalinė darbo (profesinė) ar kitokia sąjunga, bet ir atskira verslo grupė ar asociacija, stambi korporacija. Pavyzdžiui, fenomenaliu atveju laikomas „Japan, Inc.“ susikūrimas, kai didieji pramonės konglomeratai ir nuo jų priklausančios darbo sąjungos (angl. *workforces*) pokaario laikotarpiu, siekdamos reikšmingo valstybės ekonomikos augimo šuolio, sąmoningai leidosi manipuluojamos Japonijos vyriausybės²².

Šiandieninės Rusijos ekonominės politikos gynėjai dažnai remiasi Pietryčių Azijos šalių valstybinio korporatizmo modeliais, teigdami, kad keturių valstybių verslo pasiekimai pasauliniame ūkyje nebūtų įmanomi be tiesioginės valstybės įtakos formuluojant tikslus privačiam sektoriui, vykdant nacionalinės ekonomikos ir politines reformas, plačiai įtraukiant į sprendimus privatų sektorių. Tačiau šiose valstybėse buvo išvengta korporacinės valstybės virsmo į diktatūrą ir dešimtmečius besitęsiančių ekonomikos stagnacijos laikotarpių. Tuo tarpu požymiai, matomi kaip šiandieninės Rusijos rinkos ir valstybės logikų samplaika, rodo, kad korporatizmo atsiradimas šioje valstybėje tampa nebe iššūkiu demokratiniam pliuralizmui, o karteliniu susivienijimu, kur „elitai veikia suokalbiauja, o ne konkuruoja“²³.

2. Rusijos ūkio ašis, arba „kūrybinio griovimo“ procesas

Ekonomikos teorijoje seniai pastebėta, kad kiekviena ekonomika yra hierarchinė struktūra, susidedanti iš vyraujančio centro, arba ekonomikos augimo ašies, kur kaupiasi kapitalas, pramoninė ir ekonominė veikla, ir priklausomos periferijos, kuri į ekonominę sistemą įtraukiama plečiantis centrui. Nors žinoma daug tokios tarpusavio priklausomybės variantų, darbo pasidalijimas tarp dinamiško centro ir periferijos ekonomikos teorijoje laikomas universaliu, svarbiausiu ir kiekvienai ekonomikai būdingu bruožu²⁴. Yra pastebėta, kad ekonominė veikla periferijoje dėl žaliavų, verslo įgūdžių ir tinkamos infrastruktūros buvimo ar nebuvimo, vyriausybės politikos ir kitų veiksnių plečiasi nevienodai. Tam tikru laiku buvusi niekuo neišsiskirianti periferijos dalis ar ekonomikos šaka gali virsti nacionalinės ekonominės plėtros šakojimosi centru, o santykiškai stagnacijoje atsiduriančios ūkio šakos tokiu atveju tampa likusio ūkio vystymosi stabdžiu – valstybėje vyksta „kūrybinio griovimo“ procesas²⁵.

Pirmieji Rusijos Prezidento Putino veiksmai 2000 m. formuojant „valdžios vertikale“, pasak Rusijos analitikų, parodė, kad praeitis, kurios buvo kratomasi dešimtmetį, „yra reanimuojama“, o šiandieninė Rusijos valstybė išgyvena

²² Unger J., Chan A., *China, Corporatism, and the East Asian Model*, <http://www.usc.cuhk.edu.hk>, 2006 05 14.

²³ Dunleavy, Patrick and Brendan O'Leary, *Valstybės teorijos*, V.: „Pradai“, 1996, p.173.

²⁴ Friedmann J., „A General Theory of Polarized Development“ in Niles M. Hansen, ed., *Growth Centers in Regional Economic Development*, New York: Free Press, 1972, p. 95-99.

²⁵ Schumpeter J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper and Row, 1950, p. 369.

trečią „iššūkio – atsako“ etapą²⁶ su nauja unikalia modernizacijos koncepcija – „pasivyti ir tapti vakarietiška valstybe“; jai kliudo tik „neišbaigta valstybės socialinė piramidė“. Tokioje aplinkoje net absurdiškiausi ekonominiai teiginiai yra toleruojami: pavyzdžiui, žinomi Rusijos ekonomistai samprotauja, kad net tuomet, kai nėra garantijų, jog valstybės inicijuojami strateginiai projektai bus realizuoti sėkmingai, juos vis tiek dera „stumti ir vykdyti“ – tai naudingiau tautai nei jokios strategijos neturėjimas. Giminytės ryšius aukščiausiose valstybės valdymo struktūrose bandoma pateisinti pasauliniais pavyzdžiais, o valdžios ir verslo susiliejimą – istoriniais valstybės vystymosi pavyzdžiais²⁷.

Oficialiai skelbiami 2006 m. Rusijos ekonomikos rodikliai džiugina²⁸ šalies statistikų ir komentarus rašančius analitikus. Deja, visas gerąsias tendencijas sieja kelios tarpusavyje susijusios priežastys. Kalbant apie pirmąjį 2006 m. pusmetį, svarbiausiu dalyku laikoma trečdaliu, lyginant su 2005 m. pirmuoju pusmečiu, padidėjusios naftos kainos ir pinigų masė apyvartoje bei nacionalinės valiutos – rublio – realiojo kurso JAV dolerio atžvilgiu sumažėjimas iki 5,4 proc., lyginant su 7,6 proc. per tą patį ankstesnių metų laikotarpį. Pastebėta, kad keičiasi Rusijos Banko pinigų politika: dėl didėjančios infliacijos Rusijos prekybos partnerių šalyse bei mažėjančio infliacijos rodiklio Rusijoje „bivaliutinis krepšelis“ jau „prašosi“ papildomas kitų šalių valiutomis.

Pastebima nauja tendencija: smulkiojo verslo vystymasis šalyje lėtėja, nuosavo kapitalo investicijos į gamybą mažėja, tačiau Rusijos finansinės investicijos užsienio šalyse dvigubėja. Anksčiau buvo įprasta peikti netikusią ir investavimą stabdančią Rusijos mokesčių politiką, o 2006 m. viduryje jau prašneka apie nepriimtinais aukštą šalies verslo riziką ir infrastruktūrinius ribojimus investicinio kapitalo sklaidai. Tačiau 2006 m., blėstant „Jukos“ bylos sukeltiems rezonansinio šoko prisiminimams, ėmė atsigauti ankstesnė šakinė investicijų struktūra. Pavyzdžiui, per pirmąjį 2006 m. ketvirtį net 17,4 proc. padidėjo investicijos į naftos gamybą ir kitas kuro-energetikos sektoriaus veiklas, kai per 2005 m. jos net buvo sumenkusios 2,6 proc. Nors 2004–2005 m. kilusi investicijų diversifikavimo tendencija vis dar teigiamai veikia apdirbamosios pramonės kapitalo rodiklius (lyginant su 2004 m., po 2006 m. pirmojo ketvirčio investicijų dalis, tenkanti šalies apdirbimo pramonei, jau siekė 47,1 proc. bendro jų dydžio, t. y. padidėjo 7,1 proc. punkto), tačiau šalies naftos gamybos pramonė vėl vadinama Rusijos ekonomikos ašimi²⁹.

²⁶ Pirmuoju etapu pripažįstamas „gamtos–kolektyvizmo“ derinys, antruoju – „mongolų užkariavimai – ilgalaikis atsilikimas ir krikščionybė“, trečiuoju – „Vakarų įtaka – modernizacija, išvedanti Rusiją iš tradicinės būsenos“ (šalt.: *Презентация книги А. Ахиезера, И. Клямкина, И. Яковенко „История России конец или новое начало?“,* <http://www.liberal.ru/sitan>, 2006 09 21).

²⁷ Pavyzdžiui, teigiama, kad toks bruožas buvo būdingas viduramžių germanams, o 60 proc. šiuolaikinės Švedijos ūkio priklauso vienai Valenbergų šeimai. Remiamasi kasinėjimais Novgorode, Maskvoje, Suzdalėje, Tverėje ir kitur, įrodančiais egzistavus bajorų konglomeratus; analogiškai esą egzistavo Anglijoje, Olandijoje, Vokietijoje ir kitur, tik ten „buvo laiku atsikratyta netinkamų“ bruožų, tad Rusijai derėtų išstudijuoti ir perimti tų šalių patirtį (šalt.: *Презентация*, (note 25)).

²⁸ Pavyzdžiui, pirmam ketvirčiui buvo prognozuotas 4,7 proc. BVP augimas, o faktiškai pasiektas 5,5 proc. prieaugis; birželio mėn. buvo paskelbtas rekordinis per 5,5 metų vartojimo indekso (4,7 proc.) padidėjimas, vertinant tai kaip perėjimą į „pirmąją greitėjimo fazę“ (šalt.: Центр развития, „Обзорение Российской экономики“, <http://www.dcenter.ru>, 2006 09 11).

²⁹ *Ten pat.*

2006 m. rugsėjį buvo paskelbtas kasmetinis 500 stambiausių Rusijos įmonių sąrašas³⁰. Lyginant su 2005 m., sąrašas atsinaujino ketvirtadaliu. Pagrindinė ankstesnių metų sąrašo staigmena buvo iš pirmojo dešimtuko iškritusi privati „Jukos“ kompanija, o 2006 m. staigmenomis tapo iš 19 į 6 vietą patekusi valstybės valdoma „Rosneft“ kompanija, savo aktyvus per minima laikotarpį valdžios pagalba padidinusi išblaškytos „Jukos“ kompanijos dalimi – verslove „Juganskneftegaz“, bei ankstesniais metais 7 vietoje buvusi ir dabar visiškai išnykusi kompanija „Sibneft“, kurios veiklos rodikliai jau patenka į konsoliduotą „Gazprom“ finansinę atskaitomybę. Pasak sąrašo sudarytojų, pirmasis trejų metų reitingų sąrašo penketukas – tai akivaizdus „stabilumo ir nuo Brežnevo laikų pažįstamo sąstingio pavyzdys: jame matome energetikos bendroves „Gazprom“, „Lukoil“, „Rusijos bendroji energetinė sistema“ (rus. PAO „ЕЭС России“), TNK-BP ir bendrovę „Rusijos geležinkeliai“. Atgimsta ir faktiškai sužlugdyta, iš dalies nacionalizuota naftos kontroliuojanti bendrovė „Jukos“: 33 sąrašo vietoje atsidūrė jos dukterinė kompanija „Tomsneft“, 49 – „Samaraneftegaz“. Specialiame trumpajame sąrašė, kurio pagrindinis kriterijus yra veiklos efektyvumas, galime pamatyti, kad 11 iš 25 kompanijų, t. y. beveik pusė Rusijos verslo galiūnų, verčiasi naftos–dujų gavyba arba jų perdavimu savo vamzdynais. Dvi iš tokių, „Transneft“ ir Kaspijos vamzdynų konsorciumas, per ataskaitinį laikotarpį savo operacinį pelną padidino net 41-50 proc.³¹

Rusijos kapitalo pasiskirstymo pokyčiai iki 2006 m. birželio mėn. parodė tendenciją, kurią reitingų sąrašo sudarytojai pavadino „trumpėjančia Kremliaus ranka“. Pasak jų, nors „pirašyta kilogramai popieriaus apie tai, kaip valstybė gviešiasi privataus turto ir įtakos“³², tačiau, kad ir nežymiai, valstybės dalis 500 reikšmingiausių Rusijos ekonomikos objektų mažėja: skaičiuojant apyvartos rodiklį, ji sudaro tik 35,39 proc. Deja, 80 proc. visos 500 stambiausių įmonių pardavimų apimtys tenka 10-iai valstybės valdomų ar kontroliuojamų įmonių, veikiančių visuose svarbiausiuose ekonomikos sektoriuose. Rusijos naftos – dujų sektorių „kuruoja“ grupės „Gazprom“ ir „Tatneft“, kurių veikla visiškai priklauso nuo Totorijos Vyriausybės sprendimų. Kita vertus, Rusijos Prezidentas Putinas 2006 m. birželį asmeniškai pritarė „Bendrosios energetinės sistemos“ vadovybės³³ siūlymui didinti privataus kapitalo kiekį šalies energetikoje, o jo „nuomonė“ greitai virto didžiulės apimties Investicijų į energetiką programa iki 2010 m. bei dviem vyriausybės nutarimais dėl didmeninės ir mažmeninės elektros energijos rinkų liberalizavimo dvišalėmis sutartimis su reguliuojamais vartotojais.

³⁰ Sąrašą pagal kompleksinę rodiklių sistemą trečius metus iš eilės skelbia žurnalas *Финанс*; pagrindinis *Финанс-500* reitingo „slenkstis“ – pardavimų apimtys – 2006 m. padidintas 34 proc. iki 4,8 mlrd. rublių (šalt.: <http://www.rambler.ru/db/news>, 2006 09 18).

³¹ *Ten pat.*

³² Dažniausiai minimi faktai apie nacionalizuotą ir valstybinei įmonei „Rosneft“ perduotą valdyti buvusios „Jukos“ padalinį „Juganskneftegaz“, perimtą valdymą kompanijoje „Avtovaz“, naują „Rosneft“ pirkinį – korporaciją „Avisma“.

³³ Mintį apie būtinybę skubiai reformuoti Rusijos energetinę sistemą susitikime 2006 m. birželio 2 d. išsakė Anatolijus Čiubaisas, o po kelių dienų Vyriausybė patvirtino ir Programą (šalt.: <http://finanmag.ru/33853>, 2006 06 18).

Šie faktai ir statistikos rodikliai provokuoja išvadą, kad universalus teorinis teiginys apie hierarchinės ekonomikos struktūros ir augimo ašies, kur kaupiasi kapitalas, pramoninė ir ekonominė veikla, egzistavimą bet kurioje ekonomikoje Rusijos atveju stebina atviru išūlumu. Čia hierarchinės piramidės viršuje yra pinigai bei galia daryti įtaką jų srautui, o ekonomikos augimo ašis – tai pelnas iš naftos ir dujų gavybos, jų transportavimo ir perskirstymo verslo. Tai - nacionalinės ekonominės plėtros šakojimosi centras, o kitos, dabar santykinę stagnaciją rodančios ūkio šakos, pamažu tampa ūkio vystymosi stabdžiu. Klausimas, valstybės ar rinkos logika yra pagrįsti ekonomikos sprendimai Rusijoje, irgi beprasmis: faktai rodo, kad juos inspiruoja tik grupiniai finansiniai interesai, kuriems dėl riebių likučių nuo puotos stalo „tarnauja“ ne tik atskiros visuomenės grupės, bet ir valstybė, kaip visuma. Siekį atkurti vienpartinę sistemą ir užslopinti bet kokią profesinį bruzdėjimą patvirtina šalies agentūrų informaciniai pranešimai, o štai stambiojo verslo ir biurokratijos susiliejamą atvirai demonstruoja tiek valstybės, tiek privataus sektoriaus vadovai. Pavyzdys – dujų-naftos kontroliuojančios bendrovės „Gazprom“ vadovo samprotavimai apie tai, kad darbą, siekiant „užkariauti rinkas per ilgalaikius kontraktus“, verta patikėti valstybei vien dėl jos galių „atidaryti bendrą eksporto kanalą kainų krepšelio pagrindu“³⁴.

2006 m. įvykių, konfrontacijos ir susitarimų, biržų nuosmukių ir pakilimų fone Pasaulio banko ir Tarptautinio Valiutos fondo rudens sesijoje Singapūre buvo įteiktas apdovanojimas Aleksejui Kudrinui, Rusijos finansų ministrui, pripažįstant jį geriausiu besivystančių Europos valstybių ministru³⁵. Apdovanojimo ceremonijoje Rusijos finansų ministras pažadėjo, kad šalies ekonomikos augimas kasmet sieks 6 proc., kad Rusija užtikrins „švarią“ bankų sistemą ir lengvins investavimo į šalies ekonomiką sąlygas.

Nesunku išvelgti šio įvykio sąsają su ES pirmininkavusios Austrijos gegužės mėn. laiško Rusijos Vyriausybei turiniu: jame buvo pažymėta, kad ES nesiruošia daryti kliūčių Rusijos dujų tiekėjui „Gazprom“ įsilieti į Europos energetikos rinką, jei Rusija savo ruožtu suteiks Europos kompanijoms galimybę dalyvauti savo šalies naftos ir dujų versle. Klausimas, ar galima pasitikėti kompanija, kuri nepaiso laisvosios rinkos taisyklių ir turi politinių ambicijų, tapo nebe protekcionizmo problema, o principinio požiūrio klausimu. Nerimą ir nepasitikėjimą 2006 m. gegužės 4 d. dienraštyje *The Guardian* išsakė žymus ekonomistas George'as Sorosas, teigdamas, kad „Gazprom“ ketinimas įsigyti britų kompaniją „Centrica“³⁶ reikalauja politinio įsikišimo, nes pasitikėjimas laisvosios rinkos principais jau yra pasiekęs absurdo lygį: esą

³⁴ Годовое, (note 13).

³⁵ Apdovanojimą už žymiausią indėlį į savo šalies ekonomikos augimą geriausiam finansų ministrui ir geriausiam Centrinio banko vadovui kasmet skiria britų dienraštis *Emerging markets*, kurio steigėjai yra PB ir TVF. Geriausiu CB vadovu 2006 m. pripažintas Slovakijos CB pirmininkas (šalt.: *Кудрин признан лучшим*, <http://www.rambler.ru/db/news>, 2006 09 18).

³⁶ 2006 m. balandį „Gazprom“ vadovas A. Milleris spaudos konferencijoje sakė, kad, jei Europa neprileis jo vadovaujamo koncerno prie Vakarų energetikos kompanijos akcijų, iš to nieko gero nebus jai pačiai. „Centrica“ – didžiausias britų komunalinių paslaugų tinklas su 17 mln. dujų ir elektros vartotojų, manytina, parankus Rusijos „Gazprom“ kaip britų kompanijos „British Gas“ valdytojas, o per pastarosios statusą „Gazprom“ atsirastų galimybė legalizuoti ir prekiauti tarptautiniu mastu valstybinės kompanijos „Rosneft“ akcijomis, kitaip tariant, pardavinėti iš „Jukos“ perimtos „Jugansneftegaz“ akcijas.

britai vieną dieną gali susivokti, kad jų energetiką savavališkai pasirinktais būdais tvarko rusai, akcijas supirkę atviroje rinkoje. Pasirodžius pranešimams, kad dujų paskirstymo kompanijos „Centrica“ akcijų kursas dėl gandų šoktelėjo net keliais punktais, kilo nauja komentarų banga apie Rusijos verslo klimato nepatikimumą ir teismų šališkumą, prastą Putino Vyriausybės politiką demokratijos ir žmogaus teisių srityse, atviras „Gazprom“ sąsajas su Rusijos Vyriausybe. Iš vienos pusės, buvo išsakoma baimė, kad, patekusi į „Gazprom“ rankas, britų kompanija gali tarnauti Rusijos Vyriausybės interesams, iš kitos pusės, buvo ginamas ir D. Britanijos siekis rodyti kitoms Europos valstybėms ekonominio atvirumo pavyzdį liberalizuojant rinkas, teigiant, kad, išskyrus išpūstą incidentą su Ukraina, „Gazprom“ laisvos rinkos sąlygomis visada buvo patikimas partneris, skrupulingai besilaikantis savo išpareigojimų³⁷. Tačiau visame komentarų ir informacijos sraute nesunku išvelgti tendenciją vienos korporacijos interesus, ketinimus ir pareiškimus tapatinti su visos valstybės strategija ir sprendimais.

3. Rusijos ekonomika - anomalijos fazėje

Smarkiai keičiantis šiandieninės pasaulinės ekonomikos sandarai, dažnai pastebima, kaip ryškiai kertasi atskirų valstybių vidaus prioritetai ir tarptautinės normos, kaip didėja pagunda pasipelninti kitų sąskaita. Todėl jau kelis dešimtmečius, struktūriškai kintant rinkoms ir ekonominės politikos reikšmei, ekonominės politikos teoriją bandoma taikyti tam, kas anksčiau buvo laikoma izoliuota ekonomika. Ši teorija teigia, kad vyriausybės, laikydamosi nustatytų politikos taisyklių, gali priversti rinkas funkcionuoti, pasiekdamos ir vidaus pusiausvyrą, ir tarptautinę santarvę. Tačiau didėjanti nacionalinių ekonomikų tarpusavio priklausomybė, joms vis ryškiau linkstant į strategiškai palankesnę aplinką, provokuoja tokius vienos vyriausybės sprendimus, kurie neišvengiamai paliečia ir kitų šalių gerovę. Pavyzdžiui, 2006 m. pasipylė lig tol mažai Rusijoje žinomos valstybinės institucijos „Rosprirodnadzor“ sprendimų atgarsiai: buvo panaudotas naujas ekonominės politikos instrumentas, pranašesnis už tradicinį verslo spaudimo mechanizmą – mokesčius. Pasirodo, atimant žaliavų gavybos licenzijas, formaliai galima susidoroti su bet kuria vyriausybe ar jos remiamais verslininkams neparankia kompanija³⁸.

³⁷ Sraunius A., „Dvi pusės“, *Žinių radijas*, 2006 m. gegužės 5 d. 10:00.

³⁸ Kompanijai LUKoil pagrasinta po 3-6 mėn. atimti naftos gavybos licenzijas 19 gavybos vietovių dėl gamtosaugos reikalavimų pažeidimų; 2003 m. prasidėjus ant „Jukos“ kompanijos puolimui, viena jos dukterinių įmonių gruodžio 31 d. buvo įpareigota iki 2004 m. vasario 2 d. apželdinti grėžinio teritoriją tundroje, kur tuo metu buvo 59 laipsniai šalčio; ekologijos pretekstu suformuluotos pretenzijos visada pozityviai priimamos tarptautiniu lygmeniu, todėl laikinai nutraukus naftos tiekimą „Mažeikių naftai“ po ketinimų protokolo su PKN Orlen pasirašymo jokių rezonansinių komentarų problema nesulaukė (šalt.: *Эко гocyдapeeo*, <http://www.rambler.ru/news/economy>, 2006 10 16).

Daug metų pasaulio ekonominę mintį stimuliuavusi liberalų nuostata, kad prekyba ir ekonominių interesų susipynimas yra taikių tarptautinių santykių pagrindas, kad žmones skiria politika, o ekonomika juos vienija, pastaraisiais dešimtmečiais virsta empiriniu ekonomikos mokslu su sąlyginiais ir normatyviniais, vidutiniškai kartą per 25 metus atrandamais „dėsniais“. Sparčiai besikurianti ekonomikos šakų protekcionizmo sistema, arba šakų režimai³⁹, apie kuriuos prieš du dešimtmečius buvo kalbama tik teoriškai, tapo ir vyriausybių bei ekonominių partnerių dvišalių derybų objektu, ir santykiško pranašumo „dėsni“ veikimo rodikliu. Kartelizacija, sąmoningas eksporto ribojimas ar skatinimas ir panašūs mechanizmai, kai dalijamos rinkos arba vidaus gamyba yra skatinama užsienio kapitalu, vis dažniau kelia esminių ekonominio teisingumo problemų.

Kartu su naujos didžiausios valstybės – Rusijos – užmojais užimti jai priimtina vietą pasaulio ūkio sistemoje ima keistis požiūris į tarptautinės ekonomikos kilmę, nacionalizmo ir marksizmo doktrinas. Vis dažniau pastebimos ir analizuojamos neoprotekcionizmo apraiškos, kurioms būdinga ne susisteminta ekonomikos ar politinės teorijos visuma, bet tam tikrų temų ir pažiūrų rinkinys, atsigrežiama į tradicinį ekonominio nacionalizmo teiginį, kad ekonominė veikla padeda ir turi padėti valstybės sutvirtinimui ir jos interesams. Todėl analizuojant Rusijos ekonominę sistemą pastebėtina 2006 m. kovo mėn. Rusijos fondo „Liberali misija“ paskelbta šurpinanti frazė apie tai, kad pagrindinė šaka Rusijos „bendrajame vidaus produkte – korupcija“, kurios mastas per ketverius metus esą išaugo 10 kartų⁴⁰.

Atlikę stambiujų Rusijos verslininkų apklausą, tyrėjai konstatavo, kad verslo korupcijos apimtis nuo 33,5 mlrd. JAV dol. 2001 m. išaugo iki 316 mlrd. JAV dol. 2006 m., o vidutinis kyšis padidėjo 13 kartų – nuo 10,2 tūkst. iki 135,8 tūkst. JAV dol.⁴¹ Įstatymų leidybos ir teismų korupcijai priskiriama 5–7 proc. bendros jos apimties šalyje, o vykdomoji valdžia gauna apie 87 proc. visų „dovanų“. Absoliutus kyšio dydis, vertinant ir pokyčius šalies ekonomikoje, tampa sąlygine sąvoka: pavyzdžiui, 2001 m. už vieną vidutinio dydžio iš verslo subjekto paimtą kyšį pirminėje rinkoje buvo galima nusipirkti 30 kv. m. būsto, o 2005 m. – 209 kv. m. Iš vienos pusės, tokie skaičiai rodo didžiulę netvarką valstybės ekonominėje ir teisinėje sistemoje, iš kitos pusės, vertinant makroekonominiu požiūriu, provokuoja išvadą, kad Rusijos BVP realiai gali būti daug didesnis, negu skelbia oficialioji statistika.

Rusijos ekonominės minties atstovai, teoretikai, vertindami paskelbtus korupcijos rodiklius ir teigdami, kad tokią situaciją Rusijoje sukūrė visuomenės socialinio ir ekonominio gyvenimo suvalstybinimas, administracinės reformos, sukėlusios biurokratinių institucijų ir valdininkų skaičiaus augimo bangą, valstybinės tarnybos reformos, užkirtusios kelią išlieti naujiems kadrams iš

³⁹ Aggarval V. K., *Liberal Protectionism: The International Politics of Organized Textile Trade*, Berkeley: University of California Press, 1985.

⁴⁰ Tyrimą atliko Georgijaus Satarovo vadovaujamas visuomeninis regioninis fondas „ИНДЕМ“ (šalt.: Фонд *Либеральная миссия*, Динамика коррупции“, <http://www.liberal.ru/sitan>, 2006 09 11).

⁴¹ *Ten pat.*

„neelito“ sluoksnių, siūlo sensacingus sprendimus. Pavyzdžiui, Jevgenijus Jasinas, fondo „Liberalioji misija“ prezidentas, mano, kad dalis šešėlinės ekonomikos, kurios nacionalinė apskaitos sistema nepriskiria paslaugų sferai ir neįtraukia į BVP apimtį, gali būti prilyginta „verslo gyvybės gelbėjimo paslaugai“, kaip ir paciento dovana gydytojui už galimybę gyventi. Jo apskaičiavimais, oficialiai skelbtas grynujų pinigų masės rodiklis Rusijoje 2005 m. sudarė 46,8 mlrd. JAV dolerių, o štai „korupcinių“ pinigų kiekis šį dydį viršijo 6,75 karto, verslo įmonių apyvartoje kyšiams skirtų pinigų dalis 2005 m. padidėjo iki 6,87 proc. nuo 4,0 proc. 2001 m.⁴² Suradus tinkamą metodiką, kaip korupcijos rodiklį įtraukti į šalies BVP, pagrindinis Rusijos ekonomikos rodiklis savo dydžiu prilygtų industrinių šalių ekonomikoms, teigia mokslininkas, žadėdamas tokią metodiką sukurti. Pasak Jasino, pripažindamas korupciją ir šešėlinės ekonomikos egzistavimą kaip oficialų procesą, „Rostat“ galėtų pateikti bent 80 proc. didesnę Rusijos BVP rodiklį, nes dabartiniai Rusijos statistikos rodikliai esą, sako, „kad bent pusė apyvartoje esančių pinigų yra falsifikuoti“, iškreipia prekių kainas, formuoja neigiamą pridėamosios vertės rodiklį, sukelia daugybę kitų anomalių efektų.

Šis ir panašūs svarstymai tik patvirtina, kad atskiros valstybės makroekonominė politika yra pagrindinė arena, kurioje gali vykti politinė konkurencija ir kuriai būtinas politinis koordinavimas, o sėkmingą užsibrėžtos politikos vykdymą gali lemti ne tik ekonominė struktūra ir pačios politikos išmintingumas, bet ir santykinė valstybės galia bei politiniai įgūdžiai⁴³. Dabartinis Rusijos politinis elitas, atsitvėręs nuo visuomenės, tik gilina prarają tarp visuomenės galių ir valstybinio aparato, ir nebe pirmą kartą valstybės istorijoje. Realus biurokratų virsmas oligarchais, didėjančios jų galios valstybės kontrolės mechanizme, ypač aukšto rango valdininkų klanų atsiradimas, kai vienu metu užimami aukščiausi postai korporacijų valdymo struktūrose ir valstybės tarnyboje leidžia daryti įtaką ekonomikai tiek per akcininkų, tiek per valdžios institucijų sprendimus, kuria pagrindą rusiškam korporacinės valstybės modeliui.

Valstybės ekonominio vystymosi perspektyvą tokiame kontekste skirtingai vertina Rusijos valdžios atstovai ir visuomenės bei mokslo veikėjai. Vienas įdomesnių darbų⁴⁴ – bandymas sukurti valstybės vystymosi scenarijų naudojant matematinio modeliavimo metodiką – artimiausiu laikotarpiu Rusijoje prognozuoja kelias lokalias krizes. Pirmasis krizinis taškas ciklinio ekonomikos vystymosi kreivėje pagal 6 faktorių grupes yra 2008-2010 m., kai, manoma, ekonomikos augimo tempas sumažės iki 3-4 proc. ir išryškės tik aukštomis energijos išteklių kainomis maskuojamas Rusijos ekonomikos

⁴² *Ten pat.*

⁴³ Bergsten C. F., Krause L. B, eds., *World Politics and International Economics*, International Organization, 1975, p. 23.

⁴⁴ Белоусов А. Р., „Долгосрочные тренды“, *Центр макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования*, <http://www.forecast.ru/archive/analitics/ancea2005/doklad.pdf>, 2006 06 04.

disbalansas, susiformavęs per kelerius metus po 1998 m. ekonominės krizės. Šiandieniniam Rusijos ūkiui būdingas vidaus rinkos uždarymas, dideli nepanaudojami gamybos pajėgumai ir darbo jėgos rezervai įmonėse. Nors pasiekti vidutinį 6,4 proc. ekonomikos augimo lygį leido eksporto apimtys, forsavimas ir ypač aukštos pasaulinės naftos kainos, susidarė disproporcija tarp svarbiausių ūkio sektorių. Didelė Rusijos ūkio dalis, kurioje dirba daugiau nei pusė visų šalies gyventojų (tai apdirbamoji pramonė, statyba, žemės ūkis), jau tapo nekonkurencinga rentabilumu, investicijų apimtims, darbo užmokesčio lygiu ir daugeliu kitų rodiklių. Štai 2001–2004 m. šalyje efektyviai veikė kompensacijų mechanizmas, leidęs „laikyti“ žemą valiutos kursą, žemas dujų, elektros energijos, transporto kainas nedidinant darbo užmokesčio bei primetant biudžeto pajamų našą žaliavų eksportuotojams, o dabar jau pastebima sumenkusi kompensacijų politikos įtaka. Žinoma, didžiausią tokios politikos naudą visada juto ne galutiniai vartotojai, o žaliavų eksportuotojai⁴⁵. Kitaip tariant, nauda iš valstybės palaikomų kainų „sėdo“ į stambųjų kompanijų pelno rodiklius. Pastaraisiais metais Rusijoje daug kalbama ir apie kitą fenomeną – „darbo skurdžius“, teigiant, kad 10 proc. geriausiai ir 10 proc. mažiausiai apmokamų dirbančių žmonių pajamų dydis skiriasi 26–30 kartų, kad į antrąją grupę patenka visi sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros darbuotojai, o iš viso „skurdžių“ kategorija yra taikytina maždaug 40 proc. Rusijos gyventojų⁴⁶. Ypatingas Rusijos socialinės infrastruktūros bruožas – jos kokybės blogėjimas ir nuolat mažėjantis finansavimas: 1998 m. krizės laikotarpiu jis sumenko iki 69 proc. 1993 m. lygio, o iki 2004 m. tepasiekė 98 proc. 1993 m. lygio, nors paslaugų kiekis (prekės ir paslaugos galutiniams vartotojams) nuosekliai augo – iki 110 proc. lyginant su 1993 m. Tai rodo, kad pinigais, sudarančiais tik apie 6 proc. šalies BVP, buvo sukurtas „institūtų – išteklių minos duobės efektas“⁴⁷ ir toks socialinių reikalų finansavimo modelis, kurio tikslas tėra „išlaikyti biudžetinį tinklą“, bet ne deramai apmokėti už sektoriaus suteiktą paslaugų kiekį ir kokybę. Kita ne mažiau mokslininkus gąsdinanti problema yra susijusi su gyventojų senėjimo tendencija, todėl po 2010 m. Rusija susidurs su būtinybe užtikrinti ne mažesnę kaip 3–4 proc. darbo našumo augimą, kuris kompensuotų faktišką 8–10 proc. gyventojų darbingumo mažėjimą per penkerius metus.

Šiuolaikinės ekonomikos teorijos darbuose jau nebeįrodinėjama, o konstatuojama, kad ekonominiai ir politiniai motyvai vienas kitą veikė visada visose valstybėse, kad pastaruoju metu, ypač sustiprėjus prekybos, finansų ir technologijų srautams, vis didėja nacionalinių ūkių tarpusavio priklausomybė. Šiandieniniai žaidimai ekonomikos rodikliais ir ateities pasekmių prognozavimas įrodo, kad, visuomenei vis geriau suprantant

⁴⁵ Pavyzdžiui, 2004 m. transporto tarifų dydis Rusijoje sudarė tik 58 proc. tuo metu JAV galiojusių tarifų, o transporto paslaugų apimtis žaliavų eksportui net 14 kartų viršijo vidaus rinkai (apdirbamoji pramonė, statyba ir žemės ūkis) suteiktą paslaugų apimtį (šalt.: *Ten pat*).

⁴⁶ Аналитический центр Юрия Левады, *Проект Динамика бедности в России*, <http://www.levada.ru/dynamicabed.html>, 2006 05 08.

⁴⁷ Rus. „Ресурсно-институциональная воронка“ efektas aiškinamas procesu, kai finansinių išteklių trūkumas blogina institūtų darbo kokybę, tai sąlygoja vis mažesnę turimų išteklių naudojimo efektyvumą ir vis didėjantį jų stygių.

ekonominį visų politinių klausimų turinį, ekonominio nepasitenkinimo arba gerovės priežastis atskirų valstybių piliečiai jau gali (ar bent jau mano gali) susieti su savitais valstybės ar užsienio interesų grupių veiksmis. Išplitus politinei demokratijai ir ekonominių procesų suvokimui, kalbantys ir rašantys supranta, kad valstybė, šiuo atveju Rusija, yra puikus įrankis ginant kieno nors ekonominius interesus, o ypač – užtikrinant sukurtų gėrybių paskirstymą kieno nors naudai. Dėl to ir pats gėrybių paskirstymo procesas, nedarbo ir infliacijos problemos dažniausiai vertinami ne kaip nekintantys ekonomikos dėsniai, bet kaip konkrečių žmonių veiksmų pasekmės. Kaip parodė 2006 m. spalio mėn. atlikta Rusijos gyventojų apklausa, 22 proc. gyventojų yra nepalankūs žinomiems oligarchams ir jų kišimuisi į valstybės ekonomiką bei politiką, 66 proc. svarbiausia valstybės problema mano esant alkoholizmą ir narkomaniją, 56 proc. labiausiai susirūpinę didėjančia infliacija ir savo asmeniniu išlikimu blogėjat ekonominei situacijai⁴⁸.

Nors atskirais atvejais politiką ir ekonomiką dar bandoma vertinti kaip skirtingas šiuolaikinių pasaulį keičiančias jėgas, Rusijos ekonomikos ir politikos reiškiniai įrodo, kad būtent rinka yra jėgos šaltinis, darantis didžiulį poveikį valstybės politikai, o ekonominės priklausomybės svertų valdymas nustatant savas taisykles, sutampančias su individualios naudos samprata, lemia socialines proceso pasekmes⁴⁹.

Apibendrinimas

Prieš kelis dešimtmečius tradicinio politinės ekonomijos požiūrio atstovai prognozavo, kad nacionalinių valstybių ir politinių sienų pasaulyje labiausiai migruojantis elementas ateityje bus kapitalas: kai vyksta kova dėl išteklių ir rinkų, kapitalas stengiasi išsitvirtinti augančiose tarptautinės ekonomikos šakose. O valstybės siekia pasidaryti technologinės inovacijos šaltiniais ir įgyti industrinį pranašumą prieš kitas šalis. Turėdama technologijos monopolį augančiose pasaulinės ekonomikos šakose, bet kuri valstybė iš kitų sistemoje esančių šalių ekonomikos gali išplėsti „technologinę rentą“, atsidurdama arčiausiai „prekės ciklo inovacijos krašto“, kur sukuriama didžiausia pridėtinė vertė⁵⁰. Rusijos atvejis leidžia „technologinės rentos“ sąvoką papildyti „energetinių išteklių renta“, o žinomas A. Smitho pastebėjimas, kad kiekvienas verslininkas trokšta pasidaryti monopolistu ir gauti monopolio teikiamą pelną arba rentą, visiškai tinka Rusijos valstybei. Jos siekis tarptautines normas užgožti vidaus prioritetams pleištu skverbiasi į tarpusavyje priklausomą Europos ekonomiką. Pasukti į tradicinį ekonominės liberalizacijos kelią Rusija vargu ar sugebės,

⁴⁸ Pagal ВЦИОМ duomenis (šalt.: *Цены страшнее преступности*, <http://www.rambler.ru/news/russia/statistics>, 2006 10 16).

⁴⁹ Tokias sąsajas dar 1946 m. kėlė H. H. Gerth ir C. Wright Mills publikacijoje *Essays in Sociology*.

⁵⁰ Dixit A. K., Kyle A. S., „The Use of Protection and Subsidiaries for Entry Promotion and Deterrence“, *American Economic Review* No 75, 1985.

nebent šalyje įvyktų tiek radikalių permainų, kad vyriausybė panorėtų pajungti trumpalaikius siaurus interesus platesniam stabilios tarptautinės ekonomikos tikslui ir imtų keisti vidaus institucijų nuostatas bei verslo praktiką.

Šiandieninė Rusija, turinti silpniau išvystytą ekonomiką negu kitos industrinės valstybės, bet siekianti įveikti jų pranašumą, vykdo nacionalistinę industrinę ir prekybos politiką. Bet kartu, norėdama sukurti efektyvią masto ekonomiką ir gauti reikiamų užsienio valiutos išteklių bei pagrindinį kapitalą importui finansuoti, ji priversta aktyviai skverbtis į pasaulio rinkas. Rusija, kaip ir kitos valstybės, visada deklaravo norą pagreitinti savo ekonomikos augimą, sustabdyti nuosmukį ar apginti šalies gerovę. Tuo metu, kai dinamiška ir besiplečianti tarptautinė ekonomika didina atskirų šalių ekonomikų tarpusavio priklausomybę, valstybės kišimasis į šalies ekonomikos reikalus Rusijoje seniai nebeatitinka liberaliosios tarptautinės ekonomikos normų ir reikalavimų.

Rusijos ekonomistai ir analitikai, iš arti stebintys šalyje vykstančius procesus ir savo „kailiu“ jaučiantys jų pasekmes, prognozuoja ne tik lokalias valstybės krizes, bet ir chaoso didėjimą ir valstybės valdymo anarchiją. Šie reiškiniai provokuoja naują sistemine krize, panašią į pergyventą 1990 m. ir galinčią sugriauti valstybę. „Naujasis izoliacionizmas“ – tai rusų analitikų⁵¹ vartojamas terminas apibūdinti šalyje vykstantiems ekonominiams procesams. Tai ir technologinis atsilikimas, ir ekonominė bei socialinė degradacija, gilėjanti teritorinė ir socialinė diferencijacija.

Tačiau Rusijos ekonomistų teiginiai dvelkia didžiavalstybinio šovinizmu, kai kalbama apie „naujų galimybių langus“. Pirmasis jų yra esą nuolat augantis valstybių – pasaulio lyderių poreikis energetiniams ištekliams, kuriais Rusija gali „koziriuoti“ dar daug metų. Antrasis – intelektualiosios paslaugos, kurių rinkos vystosi ypač sparčiai, Rusijos pozicijos jose esą yra gana stiprios, todėl valstybė gali sėkmingai integruoti savo pramonės, technologijų ir intelektualinio potencialo elementus į tarptautines pridėtinės vertės kūrimo grandis. Dar vienas langas – tai Rusijos agroprodukcijos gamybinis potencialas, nes šalis valdo per 10 proc. pasaulio ariamos žemės ir dar didesnę dalį didžiausio derlingumo juodžemio teritorijos pasaulyje. Geoekonominiame kontekste, pasak Rusijos ekonomistų, Rusija turėtų sukurti bendrąją ekonominę erdvę su Kazachstanu, Ukraina ir Baltarusija bei patikimą ir efektyvią energetikos, transporto ir informacinę infrastruktūrą, atitinkančią Europos ir Azijos infrastruktūras, o socialinių ekonominių klausimų srityje užtektų išspręsti kelias problemas. Svarbiausia, reikia „stabilaus valdžios elito ir visuomenės interesų balanso“ bei kapitalo legitimacijos, kuri užtikrintų Rusijos interesų specifiką⁵².

Šiandiniame pasaulio ūkyje santykinė lemiamą ekonominės veiklos veiksmų – politikos ir rinkos – pusiausvyrą atskirose veiklos šakose bei įvairiu laiku yra nevienoda, vis didesnę įtaką ekonominės veiklos išsidėstymui turi susitarimai tarp nacionalinių valstybių ir transnacionalinių korporacijų. Ne išimtis ir Rusijos Vyriausybės bei pirmosios Rusijos transnacionalinės korporacijos AB „Gazprom“ interesų susilieėjimas, kitaip tariant, valstybės ir komer-

⁵¹ Белоусов, (note 42).

⁵² *Ten pat.*

cinio mąstymo sąjunga, kurią paskatino bendra idėja – visų savos valstybės ir už jos ribų esančių energetinių išteklių „užkariavimo“ perspektyva. Pasaulio ekonomikos istorija rodo, kad prieš kelis dešimtmečius silpnos ekonomikos šalys tokių korporacijų dėka pasiekė didelių laimėjimų ir pranašumų. Tačiau atsirado ir sudėtingas bei prieštaringas korporacijų ir vyriausybių modelis, kuriam būdingas susikryžiuavęs akcinio kapitalo valdymas, firmų susiliejimai ir susitarimai, sankcionuojami ir remiami nacionalinių vyriausybių. Rusija, kur tokia praktika tik įgauna pagreitį, intensyviai ruošiasi nugalėti pasaulinėje rinkoje, kurioje valstybių ir korporacijų strategijos vienybė bei tradiciniai santykinio pranašumo veiksniai yra ne kartą nulėmę ūkinės konkurencijos rezultatus.

2006 m. spalio